

SOCIO-PROFESIONALNA MOBILNOST U HRVATSKOJ

Duško Sekulić

Filozofski fakultet, Zagreb

U tekstu se prvo analizira opća intergeneracijska mobilnost. Nalazi se visoka stopa samoregrutacije kod poljoprivrednika, a minimalna kod političara i direktora. Struktura porijekla kod radnika se jasno razlikuje od intelektualnih zanimanja, a struktura porijekla poljoprivrednika se značajno razlikuje od obe prethodne grupe. Detaljnijom analizom (uz pomoć indeksa asocijacije) ustanovljeno je da nema regrutacije iz nemanuelnih grupa u manuelne (kanali mobilnosti prema dolje su zatvoreni), dok su prema višim, nemanuelnim položajima kanali otvoreniji. U analizi koncentracije — disperzije regrutacije u pojedina zanimanja nalazi se da nemanuelna zanimanja imaju široku disperziju, a manuelna imaju suženu bazu regrutacije. Konstruirala se ljestvica hijerarhije porijekla grupa, na njenom vrhu bit će stručnjaci, a na dnu poljoprivrednici.

Kvotni uzorak, koji je osnovni u istraživanju, omogućava detaljniju analizu i usporedbu određenih grupa koje su teorijski relevantne, ali koje bi u reprezentativnom uzorku bile tako male da ne bi bile dostupne detaljnijoj analizi (napr. direktori ili političari)¹. Ovdje se u analizu uzima deset osnovnih grupa, i to: politički funkcionari N = 395, direktori N = 376, niži rukovodioci N = 198, stručnjaci N = 603, službenici N = 399, zanatlije N = 390, VKV radnici N = 63, KV radnici N = 330, NKV i PKV radnici N = 392 i poljoprivrednici N = 408. Sve grupe se tretiraju bez obzira na spol. Osnovni cilj analize koja slijedi je regrutacija u jednu od deset gore promatranih socio-profesionalnih grupa. Znači, iz kojih grupa se regrutiraju na pr. politički funkcionari, direktori ili VKV radnici i da li se u regrutaciji mogu opaziti određene pravilnosti, te sličnosti i razlike među pojedinim grupama.

OPĆA INTERGENERACIJSKA MOBILNOST

Struktura posljednjeg radnog mjesta oca u odnosu na sadašnje radno mjesto naših ispitanika pokazuje nam niz interesantnih podataka (tab. 1).

¹ Vidi detaljnije opis uzorka u »Struktura uzorka«, IDIS i Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta, Zagreb, 1984.

Tabela 1.

INTERGENERACIJSKA MOBILNOST
SADASNJE RADNO MJESTO ISPITANIKA

Posljednje radno mjesto oca funkcionar (%)	Politički funkcionar (%)		Direktor (%)		Niži rukovodilac (%)		Stručnjak (%)		Službenik (%)		Zanatlija (%)		KV (%)		VKV (%)		NKV-PKV (%)		Poljoprivrednik (%)		
	2.8	0.8	1.5	2.8	1.5	0.3	0.3	4.3	5.8	4.3	2.6	0	0.5	0	0	0	0.3	0.3	1.2	0	0
3.0	4.3	4.5	5.8	4.3	2.6	0	0.5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
6.6	3.7	7.1	6.3	4.3	2.3	1.6	1.2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
6.3	6.9	4.0	14.1	5.5	3.3	1.6	0.3	0.3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
7.1	9.6	10.1	12.0	9.6	4.5	3.2	3.9	1.3	0.2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
4.8	5.1	7.1	5.1	5.5	23.3	3.2	3.3	3.1	1.2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
7.7	9.6	7.0	9.9	8.1	4.7	14.3	5.1	1.1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
8.1	9.3	15.7	9.6	18.5	12.1	22.2	19.7	8.9	2.2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
23.8	20.8	18.1	13.8	23.6	22.5	31.7	34.8	40.1	12.8	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
27.1	26.6	18.7	15.3	15.3	23.1	20.6	28.5	44.4	83.3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2.8	3.5	6.1	5.3	4.0	1.0	1.6	2.1	1.0	0.2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
(N = 395)	(N = 376)	(N = 198)	(N = 603)	(N = 399)	(N = 390)	(N = 63)	(N = 330)	(N = 342)	(N = 408)												

Prvo što zapažamo je da u svim promatranim kategorijama najveći broj očeva pripada kategorijama poljoprivrednika i nekvalificiranih ili polukvalificiranih radnika. To jednostavno odražava činjenicu ogromne strukturne promjene koja se desila u procesu industrijalizacije. Naši ispitanici, sinovi i kćerke u sadašnjem radnom kontingentu, imaju znatno višu strukturu radnih mjesta nego kontingent očeva. Jasno, pri tome moramo imati na umu da očevi ne predstavljaju u ovim podacima nikakvu »generaciju«, već pripadaju »starijoj« generaciji. Veliki dio njih je već umro, ili se nalazi u penziji, iako je i jedan dio njih u sastavu sadašnjeg radnog kontingenta. Struktura uzorka (koji nije slučajna, te prema tome ne odražava strukturu zaposlenih) znatno se razlikuje od strukture posljednjeg radnog mjesta oca. Marginalne distribucije pokazuju da se 54,2% očeva nalazi u kategoriji poljoprivrednika ili nekvalificiranih radnika. To svakako objašnjava zašto se većina očeva, u svakoj promatranoj kategoriji radnih mjesta, nalazi koncentrirana u te dvije skupine. Međutim, ta koncentracija, pa onda i ukupna distribucija u svakoj promatranoj kategoriji, međusobno se znatno razlikuju.

Analiza ćelija u dijagonali nam pokazuje koliko se na pojedino radno mjesto regrutira onih čiji otac ima isto radno mjesto. To drugim riječima kazuje koliko se u pojedino zanimanje »slobodno« ulazi. Najveća samoregrutacija je očita kod poljoprivrednika i kod NKV radnika (iako je kod ovih drugih upola manja nego kod prvih). Zatim dolaze dvije grupe koje imaju stupanj samoregrutacije od oko 20%, a to su obrtnici sa 23,3% i KV radnici sa 19,7%. Slijedeću grupu čine VKV radnici i stručnjaci sa 14,3% i 14,1%. Konkretno dolaze službenici (9,6%) i šefovi (7,1%), da bi se sasvim na dnu po regrutaciji nalazili direktori (4,3%) i politički funkcionari (2,8%).

Ove su dvije posljednje kategorije, direktori i politički funkcionari, nešto između zanimanja i »funkcije«, pa prema tome i imaju najmanje karakteristika da budu nasljeđivane. Stoga, mala samoreprodukcija nimalo ne iznenađuje. Visoki stupanj samoreprodukcije kod poljoprivrednika i obrtnika također s druge strane ne iznenađuje, jer se radi o zanimanjima koja su vezana uz zemlju i vlasništvo, te je normalno da su stvorene sve pretpostavke da nasljeđivanje bude visoko.

S druge strane, visoki stupanj samonasljeđivanja kod nekvalificiranih radnika govori o njihovoj svojevrsnoj »getoizaciji«. Nikakvi elementi ne govore u prilog tome da postoji nekakva »privlačna snaga« u grupi nekvalificiranih radnika koja bi ih zadržavala u toj kategoriji. Prema tome, njihovo visoko ostajanje u toj grupi prije pripisujemo određenom hendikepu, dakle, nemogućnosti da se maknu iz te grupe. Vidimo da je samoreprodukcija kod kvalificiranih radnika upola manja, a kod VKV radnika skoro za 2/3 manja nego kod nekvalificiranih. Kod visokokvalificiranih radnika je stupanj samoreprodukcije isti kao i kod stručnjaka, a iznosi nešto više od 14%. Još je naročito uočljiv i niski stupanj samoreprodukcije službenika. U toj grupi samo u 9,6% slučajeva je i otac bio službenik.

Rezimirajući ovu prvu analizu, koja se bazira samo na samoregrutaciji, vidimo, dakle, da postoje jasne razlike među grupama, u stupnju u kojem su one podložne samoregrutaciji. Ekstremne samoregrutacije se lako mogu objasniti. S jedne strane to je visoki stupanj samoregrutacije kod seljaka — po-

ljoprivrednika. Mobilnost se odvija u smjeru odlazanja iz te grupe, a ne ulazanja u nju, uz njeno istovremeno apsolutno smanjivanje. Dakle, oni koji ostaju u toj grupi ujedno su i oni koji potječu iz te grupe. Vidimo da je samo 16,7% »ušlo« u grupu poljoprivrednika iz grupa čiji očevi i sami nisu bili poljoprivrednici.

Drugi ekstrem predstavljaju direktori i političari, kod kojih imamo minimalnu samoregrutaciju. Radi se o funkcijama, a ne o zanimanjima u klasičnom smislu, pa to objašnjava niski stupanj samoregrutacije. Mogli bismo reći da političari i direktori svoje »socijalne prednosti« koriste tako da se njihova djeca bave nemanuelnim poslovima (koji su i sami rezervoar političara i direktora), ali ipak ne nasljeđuju direktno njihove »funkcionarske« položaje.

Grupa NKV i PKV radnika predstavlja očito specifičnu grupu. Ona s jedne strane ima najmanje dvostruko veću stopu samoregrutacije od svih ostalih grupa (osim poljoprivrednika), a isto tako se i znatno više radnika regrutira iz grupe poljoprivrednika. Grupe viših radničkih kvalifikacija regrutiraju se znatno više opet iz nižih radničkih kvalifikacija i opet manje iz poljoprivrednika u usporedbi sa nekvalificiranim radnicima.

Značajniji stupanj samoregrutacije imaju opet obrtnici, gdje je determinantni faktor, vjerojatno, vlasništvo.

Mali stupanj samoreprodukcije kod službenika može se objasniti činjenicom, poznatom iz istraživanja provedenih u svijetu, da oni predstavljaju prijelaznu grupu — s jedne strane relativno najlakše dokučivi stupanj za one koji dolaze iz radničkih zanimanja, a s druge, relativno najbezbolnije »spuštanje« za one koji dolaze iz viših nemanuelnih zanimanja.

Struktura »porijekla« političkih funkcionara i direktora se na prvi pogled bitno ne razlikuje. Najveća koncentracija porijekla je u dvije »donje« kategorije — poljoprivrednika i NKV radnika, koji kod političara zauzimaju 50,9% od ukupnog »porijekla«, a kod direktora 47,4%. U svim ostalim kategorijama koncentracija porijekla nigdje ne doseže 10%, a strukture distribucija su vrlo slične u obje kategorije.

Kod nižih rukovodilaca imamo već nešto drugačiju strukturu porijekla. Vidimo da se tu smanjuje koncentracija porijekla u najnižim kategorijama (one ovdje obuhvaćaju 36,8%) našeg uzorka i da je tu veći broj očeva KV radnika (15,7%), nego kod političara (8,1%) i direktora (9,3%). U drugim kategorijama razlike nisu tako velike.

Kod »porijekla« stručnjaka zapažamo, međutim, veće razlike. Ovdje dvije najniže kategorije obuhvaćaju tek 29,1% uzorka stručnjaka. Znači, znatno manje nego i kod direktora i kod političara. Tu se javlja i prva relativno značajnija stopa samonasljeđivanja — 14,1% stručnjaka imaju i očeve koji su prema posljednjem radnom mjestu također bili stručnjaci. To je ujedno i najjača koncentracija očeva stručnjaka u usporedbi sa bilo kojom drugom grupom iz našeg uzorka. Kod direktora imamo 6,9% očeva stručnjaka, kod političara 6,3%, kod službenika 5,5%, a u ostalim promatranim kategorijama taj je broj gotovo zanemariv. Prema tome, ovdje je očito prisutan značajni faktor samoreprodukcije grupe stručnjaka (naravno, vidjeli smo da postoji niz grupa radnih mjesta koja imaju znatno veću stopu samoreprodukcije, ali one se nalaze na nižim mjestima ljestvice).

Kod grupe službenika broj očeva poljoprivrednika je jednak kao i kod stručnjaka (15,3%), ali je zato broj očeva NKV radnika jednak kao i kod političara (23,6%). Također, znatno je veći broj očeva KV radnika (18,5%) nego kod svih do sada promatranih grupa (jedino u nižih rukovodilaca taj broj je 15,7% i približava se postotku u službenika). Značajnija razlika u odnosu na stručnjake opaža se u broju očeva stručnjaka, koji je u službenika 5,5% za razliku od stručnjaka gdje je 14,1%.

Kod grupe obrtnika očigledne su dvije stvari. Po svom porijeklu iz donjih slojeva, obrtnici su bliži političarima i direktorima nego stručnjacima. Ima ih relativno manje iz grupe VKV radnika a relativno dovoljno iz grupe KV radnika. Druga očiglednost je vrlo visoki stupanj samoreprodukcije, gdje su čak 23,3% obrtničkih očeva također obrtnici. Svi ostali slojevi, tj. intelektualna zanimanja, su znatno manje zastupljena kod obrtnika nego kod do sada analiziranih grupa.

Poslije obrtnika nastupa čisto vizuelno jasan rez u strukturi porijekla pojedinih grupa. Zatim slijede radna mjesta radnika, koji imaju u neznatnom broju porijeklo u intelektualnim radnim mjestima (nema na primjer nikoga tko bi imao oca političkog funkcionara, a broj direktora, šefova i stručnjaka je potpuno zanemariv). S druge strane, očit je i izvanredno visok stupanj samonasljeđivanja — 14,3% očeva VKV radnika su bili VKV radnici, 19,7% KV radnika su bili KV radnici i ekstremno visokih 40,1% NKV radnika bili su NKV radnici. Dakle samoreprodukcija je izvanredno visoka kod VKV i KV radnika, a kod NKV radnika možemo već govoriti o izolaciji u smislu ogromne samoreprodukcije. Kod NKV radnika vidimo da ih je 44,4% poljoprivrednog porijekla, te prema tome možemo jasno zaključiti da postoji potpuna koncentracija njihovog porijekla isključivo u skupinama poljoprivrednika i NKV radnika koji objašnjavaju porijeklo 84,5% NKV radnika. Postoji kod radničkih zanimanja inače jasna tendencija da sa opadanjem kvalifikacije raste porijeklo iz poljoprivrede, pa tako ima dvostruko iz poljoprivrede više NKV nego VKV radnika. NKV radnika čiji su očevi NKV radnici je 40,1% a VKV radnika čiji su očevi NKV radnici je 31,7%. Broj očeva KV radnika raste u funkciji kvalifikacije. Tako kod VKV radnika imamo 22,2% očeva KV radnika, a kod NKV radnika imamo 8,9% očeva KV radnika. Taj trend je još izrazitiji kod očeva VKV radnika gdje ih sinovi VKV radnici imaju 14,3%, a sinovi NKV radnici samo zanemarivih 1,1%.

Poljoprivrednici su jasno izdvojena grupa i oni se gotovo isključivo regrutiraju iz grupe poljoprivrednika (83,3%) te nešto iz NKV radnika (12,8%).

Generalni zaključak je da se struktura porijekla radnika jasno razlikuje od intelektualnih zanimanja, a da se struktura porijekla poljoprivrednika jasno razlikuje i od jednih i od drugih.

DETALJNIJA ANALIZA REGRUTACIJE NA RADNA MJESTA

Prvi korak kod analize regrutiranja u pojedino zanimanje se sastoji u promatranju različitosti distribucije »porijekla« u pojedina zanimanja od prosječne distribucije. Očito je da ako između zanimanja našeg ispitanika i zanimanja oca ne bi bilo nikakve povezanosti (tj. kada zanimanje oca ne bi utje-

calo na zanimanje pojedinaca u našem uzorku) onda bi distribucije »porijekla« bile za svako promatrano zanimanje podjednake. Što je distribucija »porijekla«, međutim, različitija, to znači da postoje neki sistematski faktori koji uvjetuju da se regrutacija u promatrano zanimanje ne vrši iz svih zanimanja podjednako.

Tabela 2. omogućuje nam da odgovorimo na postavljena pitanja:

Ova tabela nam pokazuje odnos između svake frekvencije u ćeliji i pripadajuće frekvencije marginalnog totala, tj. ukupne distribucije zanimanja očeva, uspoređeno sa distribucijom zanimanja očeva svake naše promatrane skupine zanimanja ispitanika. To je tzv. indeks asocijacije.² Kada bi distribucija socijalnog porijekla svakog našeg zanimanja bila identična općoj distribuciji, vrijednost u svakoj ćeliji bila bi 1. Čim je vrijednost veća od jedan, znači da u datoj ćeliji imamo više nego što očekujemo na temelju pretpostavke o nepovezanosti između zanimanja oca i ispitanika. No, čim je manje od jedan, znači da imamo manje nego što očekujemo na temelju hipoteze o nepovezanosti.

Na taj način inspekcijom tabele sa indeksima asocijacije možemo vidjeti da li postoji tendencija da se pojedine grupe natprosječno regrutiraju iz neke druge grupe ili je, pak, ta regrutacija ispod prosjeka.

Podemo li od političara, uočiti ćemo interesantnu tendenciju da se oni natprosječno regrutiraju iz grupe političara (dakle samoreprodukcija političara je dvostruko veća od one koju bismo očekivali na temelju hipoteze o nepovezanosti) i iz grupe šefova.

Za razliku od njih, direktori se najčešće regrutiraju iz grupe visokokvalificiranih radnika, direktora i službenika.

Šefovi se, opet, relativno najviše regrutiraju iz grupe šefova, ali također i iz grupe službenika.

Kod stručnjaka je izražena tendencija da se više od očekivanja regrutiraju iz svih nemanuelnih zanimanja, ali isto tako i iz grupe visokokvalificiranih radnika. Kod obrtnika se kao znatno veće od očekivanog javlja samo samobnavljanje, a isto se ponavlja i kod visokokvalificiranih radnika. U grupi kvalificiranih radnika postoje značajna samo regrutacija i regrutacija iz NKV/PKV grupe. Kod nekvalificiranih je značajnije od očekivanog samo samobnavljanje i regrutacija iz poljoprivrednih zanimanja, a kod poljoprivrednika, opet, značajna je samo samoregrutacija.

U ovim indeksima uočljiva je jedna pravilnost. Nema regrutacije iz nemanuelnih u manuelne grupe, te prema tome, nemamo otvorene kanale mobilnosti prema »dolje«. S druge strane, s nižih manuelnih radnih mjesta imamo otvorenije kanale prema višim manuelnim radnim mjestima.

Obrnuto je kod nemanuelnih radnih mjesta, gdje postoji regrutacija pretežno s također nemanuelnih radnih mjesta (dakle, prisutna je svojevrsna

² Ovaj indeks razvili su D. V. Glass (ed): *Social Mobility in Britain*, Glencoe, Free Press, 1956, i N. Rogoff: *Recent Trends in Occupational Mobility*, Glencoe, Free Press, 1953. Za primjenu u Jugoslaviji vidi na pr. S. Bosnić: Profesionalna pokretljivost, u zborniku: *Socijalna struktura i pokretljivost radničke klase Jugoslavije*, Institut društvenih nauka, Beograd, 1963, D. Sekulić: Socio-profesionalna mobilnost u Jugoslaviji, *Sociologija*, Beograd, 1-2, 1984.

Tabela 2.

 INDEKSI ASOCIJACIJE ZA INTERGENERACIJSKU MOBILNOST
 RADNO MJESTO ISPITANIKA

Posljednje radno mjesto	Politički funkcioner	Direktor	Niži rukovodilac	Stručnjak	Službenik	Zanatlija	VKV	KV	NKV-PKV	Pojopri-vrednik
Politički funkcioner	2.3	0.7	1.3	2.3	1.2	0.2	0	0	0	0
Direktor	1.0	1.5	1.6	2.0	1.5	0.9	0	0.3	0	0
Niži rukovodilac	1.9	1.1	2.0	1.8	1.2	0.7	0.5	0.3	0	0
Stručnjak	1.2	1.4	0.8	2.8	1.1	0.6	0.3	0.1	0.1	0
Službenik	1.1	1.5	1.5	1.8	1.5	0.7	0.5	0.6	0.2	0
Zanatlija	0.8	0.8	1.1	0.8	0.9	3.6	0.5	0.5	0.5	0.2
VKV	1.2	1.5	1.1	1.5	1.3	0.8	2.3	0.8	0.2	0
KV	0.7	0.8	1.4	0.8	1.6	1.1	2.0	1.7	0.8	0.2
NKV - PKV	1.0	0.9	0.8	0.6	1.0	1.0	1.4	1.5	1.7	0.6
Pojoprivrednik	0.9	0.9	0.6	0.5	0.5	0.7	0.7	0.9	1.4	2.7
Ostali	1.0	1.3	2.1	1.9	1.4	0.3	0.6	0.8	0.4	0.1

statičnost), ali i otvorenost za prodor s pojedinih nemanuelnih radnih mjesta. Tako djeca VKV radnika većinom »penetriraju« u sva nemanuelna zanimanja osim u političare, a djeca KV radnika penetriraju među službenike i šefove. Takve penetracije u nemanuelna zanimanja nema kod NKV radnika kao ni kod poljoprivrednika.

Ova analiza nam otkriva da je položaj poljoprivrednika u socijalnoj mobilnosti bitno drugačiji nego što se to može vidjeti iz samo apsolutnih struktura porijekla svih promatranih grupa. Vidimo da se poljoprivrednici, više nego slučajno, pojavljuju samo kod samoregrutacije i kod grupe NKV radnika.

KONCENTRACIJA I DISPERZIJA REGRUTACIJE U POJEDINA ZANIMANJA

Osnovno pitanje koje možemo postaviti jest: da li u pojedina zanimanja dolaze pojedinci, čije je socijalno porijeklo iz velikog broja različitih zanimanja, ili postoji određena tendencija da se u promatrano zanimanje regrutiraju pojedinci samo iz određenog (manjeg ili većeg) broja zanimanja. Ekstremna koncentracija regrutacije bi značila da se svi pojedinci u zanimanje X regrutiraju samo iz jedne grupe. U svakoj grupi postoji određena tendencija ka samoregrutaciji. Kao što su nam prethodni podaci pokazali, ta tendencija ka samoregrutaciji proizvodi određenu koncentraciju — sva promatrana zanimanja imaju, u većoj ili manjoj mjeri, tendenciju da se regrutiraju iz iste grupe. No, pitanje je kakvu tendenciju imaju pojedine grupe da tu regrutaciju vrše iz drugih grupa. Tamo gdje osim samoregrutacije postoji tendencija da se regrutacija vrši i iz velikog broja drugih grupa, govorimo da imamo disperziju regrutacije, i obratno, tamo gdje se regrutacija vrši samo iz malog broja grupa imamo koncentraciju regrutacije.

U analizi koncentracije — disperzije, polazimo od komparacije strukture porijekla grupe datog zanimanja, sa strukturom porijekla zanimanja čitave promatrane populacije. Već ta usporedba nam daje »sirovi« indeks koncentracije, kad izbrojimo one ćelije u kojima imamo veći broj pojedinaca određenog socijalnog porijekla, nego što je zastupljenost tog istog socijalnog porijekla u čitavoj promatranoj populaciji. Npr., ako uspoređujemo socijalno porijeklo političkih funkcionara sa strukturom zanimanja svih očeva onda kod sedam grupa imamo veću zastupljenost nego što je to slučaj u ukupnoj populaciji. Prema tome, politički funkcionari su po svom porijeklu — mjerenom radnim mjestom oca — češće nego ukupna populacija: politički funkcionari, direktori, niži rukovodioci, stručnjaci, službenici, VKV, NKV. Za razliku od njih, kod NKV radnika postoje samo dvije grupe socijalnog porijekla gdje su oni zastupljeni više nego što je prosjek za čitavu populaciju: u grupi NKV/PKV i poljoprivrednika. »Sirovi« indeks je u prvom slučaju 7, a u drugom 2, i kazuje nam da postoji tendencija mnogo šire regrutacije u grupu političkih funkcionara nego u grupu nekvalificiranih radnika. Ovi »sirovi« indeksi koncentracije — disperzije dati su u prvoj koloni naše tabele 3.

Korak u pravcu rafiniranja tog indeksa ide u smjeru zbrajanja svih odstupanja u onim kategorijama, gdje imamo veću zastupljenost nego u ukupnoj populaciji. To znači da sumiramo razlike između opaženih frekvencija u

ćelijama gdje imamo više ispitanika od prosječnog za ukupnu populaciju. Npr. kod političkih funkcionara to znači sumiranje razlika opaženih i prosječnih frekvencija u tabeli 1. za sedam ćelija:

politički funkcionari	(2.8— 1.2)
direktori	(3.0— 2.9)
niži rukovodioci	(6.6— 3.5)
stručnjaci	(6.3— 5.1)
službenici	(7.1— 6.6)
VKV	(7.7— 6.2)
NKV, PKV	(23.8—23.0)

Kad ne bi postojala nikakva veza između zanimanja oca i sina, tj. kada bi se regrutacija u pojedina zanimanja vršila potpuno na temelju slučaja, onda bismo mogli pretpostaviti da nema bitne razlike između strukture porijekla čitave populacije i strukture porijekla onih koji su u pojedinom zanimanju. Drugim riječima, struktura socijalnog porijekla u svim zanimanjima je približna prosječnoj. Budući da postoje minimalna odstupanja strukture porijekla pojedinog zanimanja od strukture porijekla čitave populacije vrijednost indeksa će biti negdje oko 0. Vrijednost indeksa raste s većim odstupanjem od slučajne distribucije, tj. što je veća tendencija prema koncentraciji strukture porijekla prema pojedinim zanimanjima. Kada bi postojala apsolutna koncentracija, tj. kada bi svi pojedinci u jednom zanimanju imali isto, tj. jedno socijalno porijeklo (npr. da su svi političari VKV radnici), onda bi vrijednost indeksa bila blizu 100 (tj. 100 minus zastupljenost VKV radnika u ukupnoj populaciji). Prema tome, vrijednost indeksa se kreće od 0 (maksimalne disperzije socijalnog porijekla) do blizu 100 (maksimalne koncentracije socijalnog porijekla). Ovi indeksi dati su u drugoj koloni naše tabele 3. Veličina tog indeksa ukazuje na postotak onih koji bi trebali promijeniti svoje socijalno porijeklo da bi distribucija socijalnog porijekla u tom zanimanju bila jednaka distribuciji u populaciji. Mali brojevi znače veliku disperziju ili malu koncentraciju, tj. u našem gornjem primjeru samo 11.6% političara bi trebalo promijeniti svoje socijalno porijeklo da bi ono bilo jednako onom u ukupnoj populaciji.

P. Blau³ uvodi i treće »rafiniranje« tog indeksa, jer iz analize izbacuje samoregrutaciju (dakle sve dijagonalne ćelije) sa argumentacijom da se u toj analizi koncentrira na ulaz iz različitih zanimanja u promatrana zanimanja. To je sasvim moguće i legitimno učiniti, te zato to predstavlja treću kolonu u našoj tabeli. No, P. Blau nigdje ne spominje da takvo rafiniranje indeksa mijenja svojstva ekstremnih vrijednosti, tj. ako imamo maksimalnu koncentraciju u vidu samoregrutacije, onda će vrijednost tog indeksa biti 0, isto kao i kada bi distribucija bila jednaka onoj u populaciji. S druge strane, ako bi

³ P. M. Blau, O. D. Duncan: *The American Occupational Structure*, The Free Press, New York, 1967, str. 44—48.

maksimalna koncentracija bila u nekoj drugoj grupi, a ne u grupi samoregrutacije, tj. dijagonalnoj grupi, maksimalna vrijednost indeksa ostala bi blizu 100. Prema tome, u slučaju ovog drugog, rafiniranijeg indeksa P. Blaua, maksimalna vrijednost može biti 100, ali i 0 gdje smisao 0 proizlazi iz kvalitativne analize podataka. Upravo takav rezultat dobivamo kod naših poljoprivrednika gdje njihova 0 u trećoj koloni znači, u stvari, maksimalnu koncentraciju, jer nemamo niti jedne ćelije osim one sa samoreprodukcijom gdje bi zastupljenost bila veća nego u ukupnoj populaciji.

Tabela 3

KONCENTRACIJA REGRUTACIJE NA RADNA MJESTA

Radna mjesta	»Sirovi« indeks	Rafinirani indeks	Rafinirani indeks s ispu- štenom samo- regrutacijom
Politički funkcioneri	7	8.8	7.2
Direktor	6	10.5	9.1
Niži rukovodioci	8	18.2	14.6
Stručnjaci	7	27.9	18.9
Službenici, tehničari	9	16.8	13.8
Zanatlije	2	27.7	10.8
VKV, poslovođe	3	27.7	19.6
KV	2	20.2	11.8
NKV—PKV	2	27.5	10.4
Poljoprivrednici	1	52.1	0

Što iz ovih podataka možemo zaključiti? Gledajući samo »sirove« indekse, na prvi pogled nam se ukazuje da imamo dvije jasno odvojene grupe s obzirom na koncentraciju — disperziju regrutacije te grupe. S jedne strane se nalaze sva nemanuelna radna mjesta iz naše klasifikacije koje imaju široku disperziju regrutacije (one se natprosječno regrutiraju: iz šest ostalih grupa, kao direktori, pa do devet, kao službenici). S druge strane nalaze se manualna radna mjesta koja imaju suženu bazu regrutacije od tri do jedne grupe. Kod poljoprivrednika je značajnija samo samoregrutacija. I rafinirani indeksi ukazuju na istu stvar. Oni su niži, dakle, raspršenost je veća kod nemanuelnih radnih mjesta, a kod manualnih radnih mjesta indeksi su viši, tj. veća je koncentracija. Jedina su iznimka stručnjaci koji na ovom rafiniranom indeksu pokazuju veći stupanj koncentracije nego na sirovom.

Osnovni zaključak koji se iz ovog može izvući je postojanje određene otvorenosti prema nemanuelnim grupama koje se regrutiraju u prosjeku iz svih nemanuelnih, ali i iz manualnih grupa. Sve nemanuelne grupe regrutiraju se u značajnijem stupnju iz svih ostalih nemanuelnih grupa. Iznimke su jedino neregutiranje direktora iz političkih funkcionara i nižih rukovodilaca iz stručnjaka. S druge strane, te se grupe regrutiraju znatno i iz manualnih grupa — tako se politički funkcionari znatnije regrutiraju i iz VKV i NKV radnika, direktori još iz VKV radnika, niži rukovodioci iz obrtnika, VKV i KV radnika,

stručnjaci još iz VKV radnika, a službenici iz sve tri radničke kvalifikacije. Ipak se može napomenuti da su u toj regrutaciji iz manualnih u nemanuelne grupe (koja postoji kao generalni trend) prisutne neke interesantne tendencije. U prvom redu, samo kod službenika, dakle »najniže« nemanuelne kategorije, imamo značajnu regrutaciju iz sve tri radničke kategorije. Kod ostalih nemanuelnih grupa imamo regrutaciju samo iz pojedinih radničkih kvalifikacija, a kod svih njih iz grupe VKV radnika. Zanatlije se javljaju kao značajnija grupa regrutacije samo kod nižih rukovodilaca.

Kod manualnih grupa imamo jasnú tendenciju ka regrutiranju samo iz manualnih grupa. Prema tome, koncentracija je mnogo veća i odnosi se na »susjedne« manualne kvalifikacije. Značajnija regrutacija poljoprivrednika postoji samo u grupi NKV i PKV radnika. Kod poljoprivrednika značajna je samo samoregrutacija. Prema tome, regrutacija u nemanuelne grupe je disperzirana sa izrazitom razmjenom među samim nemanuelnim grupama i sa određenim manualnim grupama koje također penetriraju. Kod manualnih grupa prisutna je također tendencija međusobne regrutacije (ali u smjeru prema »gore«, jer postoji značajnija regrutacija iz nižih manualnih grupa u više, ali ne i obratno), no nema u njih regrutacije iz nemanuelnih grupa.

Možemo, dakle, zaključiti da se pred nama nalazi dosta »otvorena« socijalna struktura u ekspanzivnoj fazi (procesu industrijalizacije i deagrarijacije) sa stvaranjem većeg broja mjesta na gornjim mjestima socio-profesionalne hijerarhije, koja se popunjavaju iz svih grupa.

Međutim, isključimo li samoregrutaciju iz analize, tada dobivamo nešto drugačiju sliku. Kao što možemo očekivati, razlike među promatranim socio-profesionalnim grupama se smanjuju, i kao najzatvorenija s najvećim stupnjem koncentracije, pojavljuje se grupa stručnjaka i VKV radnika. Seljaci su izvan »konkurencije« s totalnom zatvorenošću svoje regrutacije, koja je izražena u »pozitivnoj nuli«, naprijed spomenutoj. U svakom slučaju, oba stupnja rafiniranja indeksa nam ukazuju da su stručnjaci mnogo zatvorenija grupa, nego što to proizlazi iz »sirovog« indeksa.

Radi preglednosti, možemo dati rangove koje na »skali« zatvorenosti — otvorenosti u regrutaciji zauzima svaka od promatranih grupa na sva tri indeksa:

Tabela 4

Rang	Sirovi indeks	Rafinirani indeks	Rafinirani bez samoregrutacije
1.	Službenici	Politički funkcioneri	Politički funkcioneri
2.	Niži rukovodioci	Direktori	Direktori
3.	Politički funkcioneri	Službenici	NKV, PKV
4.	Stručnjaci	Niži rukovodioci	Zanatlije
5.	Direktori	KV	KV
6.	Zanatlije	NKV, PKV	Službenici
7.	KV	Zanatlija, VKV	Niži rukovodioci
8.	VKV	VKV, zanatlije	Stručnjaci
9.	NKV, PKV	Stručnjaci	VKV
10.	Poljoprivrednici	Poljoprivrednici	Poljoprivrednici

Ove rang-liste nam pokazuju da nemanuelne grupe zadržavaju svoje mjesto po stupnju otvorenosti za regrutaciju iz drugih grupa, bez obzira na indeks koji upotrijebimo. Kod rafiniranih indeksa, »funkcionarske« grupe čvrsto zadržavaju svoje čelne pozicije po disperziji regrutacije. Jedina značajnija promjena zbiva se sa stručnjacima koji kod rafiniranih indeksa dolaze do dna ljestvice, tj. pokazuje se da imaju visoku koncentraciju regrutacije iz pojedinih grupa. Slično se događa i sa službenicima koji na rafiniranim indeksima ispadaju zatvoreniji nego na sirovom indeksu. Koje je sociološko značenje tih nalaza? Iako imamo veliku disperziju u regrutiranju u stručnjake i službenike, te zbog toga očekujemo malu razliku između prosječne distribucije i svake od ove dvije distribucije, ona se pokazuje kao relativno velika. Dakle, iako imamo više grupa iz kojih se vrši regrutacija, koncentracija u tih nekoliko grupa je toliko značajna (što znači da u onim drugim grupama imamo znatno manje pojedinaca) da je ukupna vrijednost indeksa veća. Tako npr. stručnjaka i službenika imamo samo oko 15% iz redova poljoprivrednika, dok na primjer političara i direktora imamo 27% i 26%. U svakoj kategoriji ovih nemanuelnih zanimanja imamo poljoprivrednika manje nego što je karakteristika ukupne populacije (31,2%). No, stručnjaka i službenika je gotovo dvostruko manje iz redova poljoprivrednika, nego političara i direktora. »Sirovi« indeks ovu činjenicu ne uzima u obzir, i ona dolazi do izražaja tek u rafiniranom indeksu. Dakle, sirovi indeks nam nije pokazao jednu latentnu tendenciju prema koncentraciji porijekla koju nam rafinirani indeks izvlači na površinu.

S druge strane, poljoprivrednici, bez obzira na vrstu indeksa koji se upotrijebe, ostaju čvrsto na dnu ljestvice, tj. kao grupa koja ima najveću koncentraciju regrutacije. Radi se, u stvari, o samoregrutaciji koja apsolutno dominira u ovoj grupi.

Treći indeks, »rafinirani bez samoregrutacije«, po mom mišljenju može vrlo lako zavarati, i zato se na njega ne osvrćemo u analizi. Možda je samo vrijedno napomenuti da poljoprivrednici imaju 0 na tom indeksu, koja, međutim, ne znači apsolutnu raspršenost, nego obrnuto, apsolutnu koncentraciju. Male vrijednosti ovog indeksa, kao i 0, jedanput mogu ukazivati na veliku disperziju, a drugi put na približavanje maksimalnoj koncentraciji regrutacije. Budući da tek kvalitativni uvid u podatke govori o čemu je zapravo riječ, smatram da njegova upotreba može vrlo lako zavarati, te je stoga ne uzimam u obzir.

KOMPARACIJA »VISINE« STRUKTURE SOCIJALNOG PORIJEKLA POJEDINIH GRUPA

Da bismo mogli napraviti još jednu usporedbu među promatranim grupama, učinimo jednu apriorističku pretpostavku o determinantama statusa pojedinih promatranih grupa. Ako status definiramo kao umnožak moći, materijalnog blagostanja i ugleda kojeg uživa pojedina grupa, možemo pretpostaviti da među promatranim grupama postoji jedna dosta jasna hijerarhija. Ovu hijerarhiju ovdje pretpostavljamo na slijedeći način:

1. političari
2. direktori
3. šefovi
4. stručnjaci
5. službenici i tehničari
6. obrtnici
7. VKV radnici
8. KV
9. NKV i PKV
10. poljoprivrednici

Naravno da je ova hijerarhija arbitrarna i da predstavlja jedan »imaginarni« zbroj svake od ovih grupa na svakoj od gore spomenutih ljestvica.⁴ Sigurno je da postoji značajna inkonzistentnost statusa pojedinih grupa na nekim dimenzijama. Tako npr. obrtnici sigurno imaju viši položaj na dimenziji materijalnog blagostanja nego na dimenziji moći. Gornja hijerarhija predstavlja jedan pretpostavljeni zbroj »skora« na svim dimenzijama.

Isto tako, svaka od tih grupa je sve prije nego homogena. Sigurno je da istaknuti stručnjak ima daleko višu poziciju na svim dimenzijama nego neki lokalni političar. No, kao i uvijek, u takvom tipu analiza mi radimo sa vrlo grubim uprosječivanjima, u nadi da će određene tendencije i pravilnosti, ako postoje, i na ovaj način izaći na vidjelo.

Uzimajući za predložak ovu imaginarnu hijerarhiju, ako smo ustanovili međusobnu različitost porijekla pojedinih grupa, osnovni cilj nam je da ustanovimo da li ta razlika ide tako da one »više« grupe iz hijerarhije imaju i »višu« strukturu porijekla. Da bismo došli do odgovora na to pitanje, ponderirali smo svaku grupu porijekla tako da »najviša« grupa, političari, nosi ponder 10, a najniža grupa, poljoprivrednici, nosi ponder 1. S tim ponderom pomnožen je postotak zastupljenosti svake grupe porijekla kod svake promatrane grupe, i onda je učinjen zbroj tako dobivenih vrijednosti za svaku promatranu grupu. Što je veća dobivena vrijednost, to je prosječno »porijeklo« promatrane grupe više.

Tako dobivena rang lista promatranih grupa je slijedeća:

grupa	ljestvična vrijednost
stručnjaci	436.1
šefovi	366.4
službenici	362.1
političari	348.3
direktori	342.2
obrnici	337.0
KV	267.0
KV	237.3
PKV-NKV	181.1
poljoprivrednici	122.7

Ono što je odmah uočljivo je činjenica da hijerarhija »visine« porijekla nije identična pretpostavljenoj hijerarhiji grupa. Drugim riječima, oni koji imaju najviši stupanj na našoj imaginarnoj ljestvici, nemaju identičan položaj i na »ljestvici porijekla«.

Daleko najviše porijeklo imaju stručnjaci za kojima slijede šefovi i službenici. Druga je iznenađujuća činjenica da prve dvije grupe — političari i direktori — zauzimaju 4. i 5. mjesto na hijerarhiji porijekla. Drugim riječima, prosječni socijalni status političara i direktora je niži od statusa stručnjaka, šefova i službenika. To znači da je dolazak na rukovodeće pozicije u privredi, kao i na političke funkcije, otvoreniji za pojedince šireg »raspona« socijalnog porijekla, nego što je to, na primjer, ulazak u grupu stručnjaka. Tek kombinacija s podacima o intrageneracijskoj mobilnosti nam može dati odgovor na pitanje da li se radi o tome da na rukovodeće položaje dolazi u prosjeku više ljudi »nižeg« porijekla, ili postoji određeni mehanizam koji među stručnjacima (jer se i političari i direktori regrutiraju tendencijski sve više iz redova stručnjaka) dovodi do toga da su skloniji preuzimati funkcije oni s »nižim« porijeklom.

Gledajući čitavu ljestvicu mogli bismo, prema visini porijekla, stvoriti tri grupe unutar kojih je, uvjetno rečeno, razlika manja nego između njih.

Prvu grupu čine stručnjaci koji se po svojoj visini porijekla jasno izdvajaju od svih ostalih. Drugu grupu čine sve ostale nemanuelne grupe u koju se uključuju i obrtnici. Treću grupu čine radnici i seljaci.

Opći zaključci koji se mogu izvesti iz dosadašnje analize, na bazi opće strukture regrutacije u pojedine grupe, indeksa asocijacije, kao i disperzije i koncentracije regrutacije, pokazuju relativno jasno izdvajanje triju grupa koje odgovaraju klasifikaciji na nemanuelne radnike, manuelne i poljoprivrednike. Unutar svake od te tri promatrane grupe postoje znatne razlike, ali su one vjerojatno manje nego među tim grupama. Industrijalizacija i deagrarijacija, koje bitno mijenjaju socijalno-profesionalnu strukturu u smislu njenog »povisivanja«, dovode do relativne otvorenosti prema gore, tj. do relativno široke disperzije regrutacije u nemanuelna zanimanja. No, nepostojanje obrnutog toka, od nemanuelnih ka manuelnim zanimanjima, ukazuje na relativnu zatvorenost socijalne strukture. U terminologiji stratifikacijske teorije socijalne mobilnosti, izgleda da je najveći dio mobilnosti strukturalnog, a ne cirkularnog karaktera. Iz toga bismo mogli izvući jednu hipotezu dinamičnog karaktera, a ta je da će svako usporavanje strukturalnih promjena (industrijalizacije i deagrarijacije) usporiti socijalnu mobilnost i pojačati samoregrutaciju među promatranim grupama, ili barem usporiti prelaz manuelnih u nemanuelna zanimanja.

⁴ Jednu empirijsku konstrukciju takve ljestvice socijalnih položaja možemo naći u radu M. Popovića i suradnika: *Društveni slojevi i društvena svest*, Beograd, 1977. On konstruira indeks društvenog položaja koji predstavlja srednju vrijednost bodova što ih radnik određenog sloja dobije na skalama obrazovanja, materijalnog statusa i društvene moći.

»Viši« položaj na tako konstruiranoj skali ima:

Rukovodećeg osoblja	75%
Stručnjaka van privrede	69%
Stručnjak u privredi	51%
SSS — službenika	5%
KV radnika u uslugama	3%
KV radnika u industriji	4%
NKV i seljaka — radnika	0

Šira disperzija regrutacije funkcionarskih zanimanja dovodi do toga da je ponderirana »visina« njihovog porijekla najniža među nemanuelnim zanimanjima. Dakle, unutar nemanuelnih zanimanja očita je određena tendencija ka razlikovanju funkcionarskih položaja od onih koji predstavljaju »normalno« zanimanje, s nižim rukovodiocima koji se nalaze negdje između.

Duško Sekulić

SOCIO-PROFESSIONAL MOBILITY IN CROATIA

General intergenerational mobility is analysed in the article. High rate of selfrecruitment for peasants and very low for politicians and managers has been established. Social origin of workers, intellectuals and peasants significantly differs. In more detail analysis (using the index of association) no recruitment from nonmanual into manual groups has been found (channels of downward mobility are closed), but channels are more open for upward mobility into non-manual positions. An analysis of concentration-dispersion shows broad dispersion for non-manual professions and narrow basis for recruitment into manual professions. At a hierarchical scale of group origin the top belongs to professionals and the bottom is occupied by peasants.